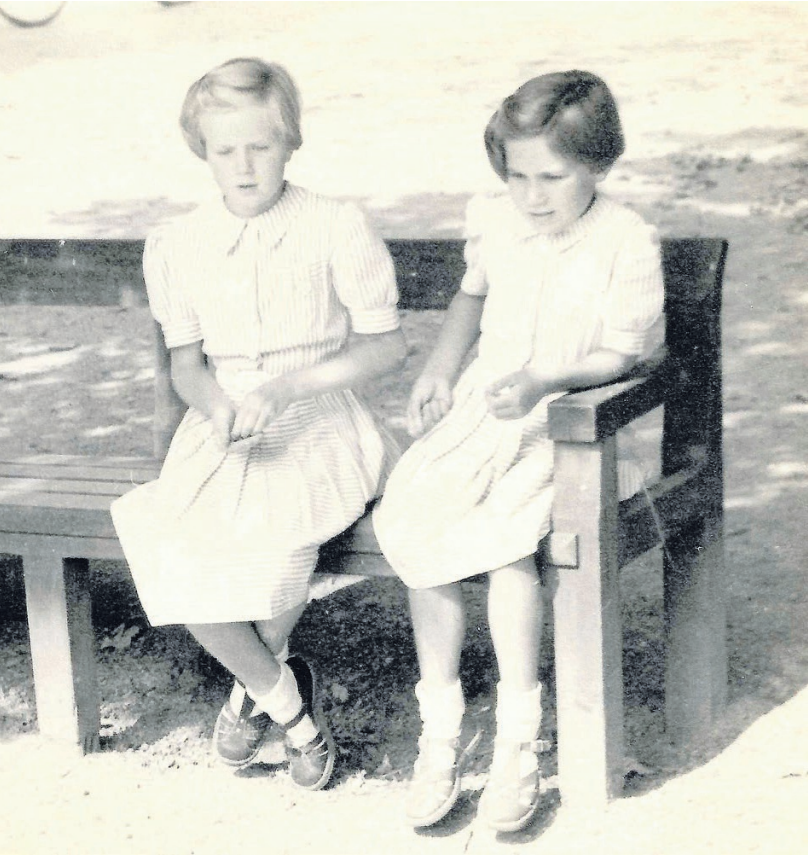

→ Luciana met adoptiedochters Saskia en Luisa in het Vondelpark, jaren vijftig. FOTO PRIVÉARCHIEF

Bella ciao

Bella ciao is een iconisch Italiaans verzetslied. Oorspronkelijk werd het vermoedelijk gezongen door Italiaanse boerinnen (*mondine*) die protesteerden tegen de barre werkomstandigheden in de rijstvelden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het geassocieerd met de Italiaanse partizanen die vochten tegen het fascisme. Hoewel historici betwijfelen of het daadwerkelijk werd gezongen tijdens de oorlog, kreeg het vanaf de jaren zestig een legendarische status als strijdlied en symbool van verzet en vrijheid. *Bella ciao* heeft ook een plaats veroverd in de popcultuur. In 2018 werd het opnieuw populair onder jongeren doordat het werd gebruikt in de serie *La Casa de Papel*.

→ Na de oorlog leidde Luciana een eenvoudig bestaan als huisvrouw. FOTO PRIVÉARCHIEF

politieke vluchtelingen uit het buitenland en Joodse onderduikers uit Nederland.

Gaandeweg de bezetting kreeg het huis een nog prominentere rol, met een verborgen kantoor, een geheime telefoonlijn en illegale bijeenkomsten. Vanuit het geïmproviseerde kantoorje werden ook persoonsbewijzen vervalst, door 'typograaf' en communistische leider Jan Postma.

Het huis werd geregeerd door de keurige Italiaanse. Luciana smokkelde documenten, ving onderduikers op en onderhield contacten. Door haar Italiaanse achtergrond werd ze vaak onderschat of zelfs bevooroordeeld, aangezien Italië tot 1943 bondgenoot was van nazi-Duitsland.

Ze werkte als contactpersoon voor prominente Italiaanse communisten en reisde naar Parijs om valse papieren te bezorgen. Via een mol op de Italiaanse ambassade werden ze gewaarschuwd voor razzia's. Hun netwerk was goed georganiseerd.

De Koude Oorlog

Er stond veel op het spel. Vrienden werden verraden en opgepakt, vaak met de dood als gevolg. Jan Postma werd in 1943 geëxecuteerd in de duinen van Scheveningen. Maar Jan Bokma en Luciana wisten uit handen van de bezetter te blijven dankzij een combinatie van discretie en geluk.

In een zeldzaam interview gaf Luciana na de oorlog aan dat het voor haar 'gewoon' was om onderduikers in huis te nemen. Die vanzelfsprekendheid kenmerkte niet alleen haar, maar ook andere verzetsvrouwen.

Na de oorlog leidde Luciana een eenvoudig bestaan als huisvrouw, terug in het keurslijf. Omdat ze geen biologische kinderen kreeg, adopteerde ze in 1943 Jans nichtje Saskia, en in 1949 Luisa, de dochter van haar zus uit Italië.

Binnen de familie stond ze bekend als knorrige, *Libelle* lezende vrouw, die vaak achter het aanrecht stond met een sigaret in de hand.

Over de oorlogsjaren werd nauwelijks gerept. Luciana en Jan waren te bescheiden en voorzichtig; de Koude Oorlog maakte openheid over communistisch verzet lastig. Wel bleef Luciana haar hele leven *Bella ciao* – hét Italiaanse verzetslied – zingen (zie kader). Pas veertig jaar geleden liet Luciana meer los in interviews met *Migranten Televisie Amsterdam*, de VPRO-radio en *De Groene Amsterdammer*.

Een cruciale bron voor het inkleuren van Luciana's verzetsverleden is het 'dossier J. Bokma' in het Niod-archief. Een brief uit 1948 van historicus Loe de Jong bevestigt Jans rol in het verzet en daarmee ook die van Luciana. Getuigen, onder wie de Joodse balletdanser Karel Poons, ook gelinkt aan onderduikadres 't Hooge Nest, en koerierster Toussie Salomonson, spreken over hun hulp.

Het Niod concludeerde dat 'honderden levens' zijn gered vanuit hun huis. De brief diende als verklaring van goed gedrag om het adoptieproces van nichtje Luisa te versnellen. Naar erkenning zochten Luciana en Jan nooit.

Na Jans overlijden in 1989 verhuisde Luciana naar verpleeghuis De Rietvinck, waar ze in 1995 stierf. Haar verzetswerk werd nooit erkend, maar haar idealen klinken door in een radio-interview uit 1988, waarin ze op 86-jarige leeftijd nog helder het Italiaanse arbeiderslied zingt: '*Dai cantieri e dalle officine, sale un inno di alate speranze...*' op de melodie van Verdi's slavenkoor *Va, pensiero*.

Dit artikel is gebaseerd op onderzoek voor de audio-documentaire *Luciana, huisvrouw in het verzet (NTR & VPRO)*, te beluisteren in alle podcastapps in het kader van het doorlopende project *1001 Italianen*.

Hierzat ooit...

Verzetskrant Het Parool

Reguliersgracht 109 en 111 fungeerden in de bezettingsjaren als middelpunt van het illegale Parool. Journalist Max Nord was de hoofdhuurder, maar ook Simon en Tiny Carmiggelt woonden op het adres. In januari 1945 werd het te gevaarlijk om er nog langer te verblijven en zocht iedereen een veiliger onderkomen.

→ Reguliersgracht 109 en 111, mei 1972. FOTO STADSARCHIEF AMSTERDAM

In het najaar van 1943 verhuisden Max en Eveline Nord vanuit Den Haag naar de Amsterdamse Reguliersgracht 109, een enorm huurpand met zes kamers, zolder en grote tuin. Nord was in Den Haag betrokken geraakt bij het illegale *Parool*. Na een waarschuwing dat zijn naam bij de Haagse politie rondging, verkoos hij een anoniemer bestaan in de hoofdstad.

Tijdens de verhuizing werden zijn Haagse Paroolkompanen Wim van Norden en Jan Meijer gearresteerd voor hun vermeende betrokkenheid bij het opzetten van een internationale vluchtroute voor Joden.

Niet veel later betrokken ook de in Den Haag eenzaam achtergebleven Simon en Tiny Carmiggelt een etage op Reguliersgracht 109. Van Norden en Meijer, eenmaal vrijgelaten, bivakkeerden er ook regelmatig, net als Hilda van Norden, de zus van Wim. Als koerier bracht zij de kopij van *Het Parool* naar de drukkers en daarna zorgde ze voor de verspreiding van de kranten.

Tiny Carmiggelt groeide uit tot de spil van het huishouden én de redactie. Ze zorgde niet alleen voor eten voor bewoners en logés, maar maakte als geschoold coupeuse ook de versleten geldjas waarmee Nord bij grote bedrijven donaties voor het verzet ophaalde, en uitkeringen van het Nationaal Steun Fonds afleverde op onderduikadressen.

In de herfst van 1944 kreeg de Paroolgroep ook de sleutels van Reguliersgracht 111, het voormalige bureau van de zedenpolitie, dat in het begin van de bezetting fungeerde als administratieve afdeling van de Joodse Raad. Toen er geen Joden meer te registreren waren, betrok een Duitse onderneming het pand.

Op Dinsdag hadden de Duitsers de benen genomen. Na de bevrijding werd hier het secretariaat van de stichting *Het Parool* gevestigd en werd dit het woonadres van Wim van Norden, die twee jaar eerder de constructie had uitgedacht voor het legale dagblad dat *Het Parool* moest worden zodra Hitler was verslagen.

Zoekplaatje

Hoe goed kent u de stad?

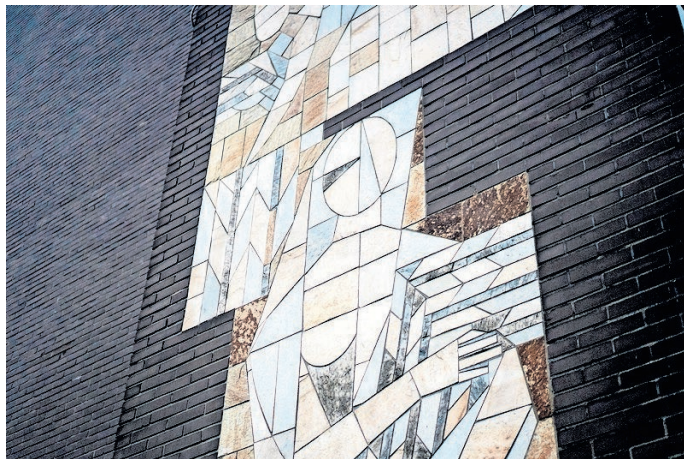

FOTO CLARA FRANKIE

Welke historische plek komt volgende week aan bod in deze rubriek? Herken de locatie op de foto en stuur je inzending voor maandag 12.00 uur naar: zoekplaatje@parool.nl. Onder de goede inzendingen verloten we weer een jaarabonnement op het maandblad *Ons Amsterdam*. Vorige week zochten we dus de Reguliersgracht 109, tijdens de bezetting het hoofdkwartier van verzetskrant *Het Parool*. Winnaar van het jaarabonnement op *Ons Amsterdam* is Marieke ter Schure.

Colofon

De geschiedenispagina's worden gemaakt in samenwerking met Ons Amsterdam (onsamsterdam.nl). Coördinatie: Peter de Brock

**ons
amsterdam**
gebouwd op verhalen